

İslam Te'lif Geleneginde Biyografi Yazıcılığı

10-11 Kasım 2016

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Editör:

Prof. Dr. Hidayet AYDAR

İstanbul 2018

**Bir Mezhep Savunusu Olarak Tabakat Eserleri:
Takiyyüddîn et-Temîmî'nin et-Tabakâtü's-Seniyye'sine
Yansıyan Hanefilik Savunusu**

İhsan TİMÜR¹²¹

Giriş

Hanefilik savunusu yapan eserler özellikle Mihne sonrasında, Ebû Hanîfe ve Hanefilere yöneltilen tenkitlere cevap vermek üzere kaleme alınmış olup temelde Hanefilerin hadis bilmedikleri, delillendirmelerinde yeteri kadar hadis kullanmadıkları, sık sık reye başvurdukları, Kur'ân ve Sünnet'e muhalif görüşler benimsedikleri, Kur'ân'ın mahluk olduğunu savundukları, Ehl-i Ehva olarak adlandırılan fırkalarla ilişkili oldukları, selef tarafından dile getirilmeyen bir kısım görüşleri savundukları, Kalam ile iştigal ettikleri, reyî nassın önüne alarak kendi hevalarına uygun itikadî ve fikhî görüşler öne sürdükleri şeklinde özellikle Ehl-i Hadis ve bunlarla ilişkili çevrelerce öne sürülen iddialara cevap vermeyi amaçlamaktadır¹²². Bu çerçevede Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe (235/849)'nin *el-Musannef*, Muhammed b. İsmail el-Buharî (256/870)'nin *el-Câmiu's-Sahîh*, Hatip el-Bağdadî (463/1071)'nin *Tarîhu Bağdat*, Ebu'l-Meali el-Cüveynî (478/1085)'nin *Muğîsu'l-Halk* ve Ebû Hamid el-Gazzâlî (505/1111)'nin *el-Menhûl* eserlerinde dile getirdikleri iddialar, bu literatürün odaklandığı çalışmalar olmuştur. Büyük oranda doğudan göç eden Hanefilerin etkisiyle Şam ve Mısır bölgelerinde kaleme alınmış olan bu eserler, Ebû Hanîfe ve Hanefilik karşıtı tutumun değişmesinde önemli rol oynamışlardır.

121 Dr. Araştırma Görevlisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Kalam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.

122 Ebû Hanîfe ve Hanefilere yöneltilen bu türden tenkitler ve değerlendirmeleri için bkz. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, 43-48, 219-261; Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi*, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2002, 64; Selahattin Polat, "Cerh ve Tadilin Tenkidi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2 (1985), 233-243; Abdülfettah Ebû Ğudde, "Halkul-Kur'an Meselesi: Raviler Muhaddisler, Cerh ve Tadil Kitaplarına Tesiri", çev. Mücteba Uğur, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XX (1975), 307-321; Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999, 87-91; Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, 143-150.

Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi Karşıtlığı

Başlangıçta Ehl-i Hadis çevrelerce dile getirilen Ebû Hanîfe ve Hanefî karşıtı tenkitlerin süreç içerisinde, özellikle Şafii çevrelerce sürdürüldüğü görülmektedir. Büyük oranda Hanefî ve Şafiiilerin kadılık, müderrislik, medrese, vakıf ve yönetimde söz sahibi olma gibi farklı alanlardaki çekişmelerinin bir yansıması olan bu tutumun, nadir de olsa bir kısım çatışmalara dönüştüğüne de şahit olunmaktadır.

Özellikle Irak merkezli olan bu Hanefî karşıtı söylem, Hanefîlerin güç kazandığı bölgelerde süreç içerisinde ortadan kalkarken Hanefîlerin zayıf olduğu bölgelerde uzun süre sürdürülmüştür. İlk dönemden itibaren Ebû Hanîfe ve Hanefî fihhının güçlü şekilde temsil edildiği Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde 4/10. yy'dan itibaren Şafiiilerin de güçlenmeye başlaması, söz konusu çekişmenin büyük oranda bu coğrafyada yaşanmasına sebep olmuştur¹²³. Bu durum, bir yandan Şafiiilerin Ebû Hanîfe ve Hanefî mezhebini hedef alan söylemi bölgede propaganda etmesine yol açarken diğer yandan Hanefîlerin de Şafiiileri, özellikle kimi kelamî meseleler üzerinden tenkit etmelerine neden olmuştur¹²⁴. Nizamiye medreselerinin örgütlü yapısının da desteğini almış olan Şafiiilik, bu süreçte Hanefî coğrafyasında önemli bir güç kazanmış olsa da geleneksel olarak Hanefî sahası olan bölge, daha çok Hanefîliğin faaliyet alanı olarak kalmaya devam etmiştir¹²⁵. Buna karşın Şam ve Mısır bölgelerinde Şafiiiliğin uzun süreden beri temsili, Hanefîliğin ise sınırlı yayılımı, bu bölgelerde önemli bir Şafii etkinliği yol açmıştı. 5/11.yy'dan itibaren Horasan-Maverâünnehir kökenli Hanefîlerin Selçuklu kuvvetleriyle bu bölgelere intikali, söz konusu durumu önemli ölçüde değiştirmiş ve iki mezhep arasında doğuda yaşanan çekişme büyük ölçüde batıya taşınmıştır. Özellikle Şam bölgesine gerçekleşen göçlerle Hanefîliğin kısa sürede burada güçlü şekilde temsili, bölgenin kültürel ve fikrî yapısını büyük oranda değiştirmiştir¹²⁶. Ancak buna rağmen Şafii çevrelerin eskiden beri süregelen Hanefî karşıtı tutumu sürdürdükleri ve Ebû Hanîfe'yi de hedef alan söylemi sahiplendikleri görülmektedir.

123 Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed el-Makdisî (380/1000), *Ahsenü'l-Tekasim fî Marifeti'l-Ekalim*, nşr. M. J. de Goeje, Brill, Leiden 1906, 311, 323; Takiyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrizî (845/1442), *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hitâti ve'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zeynuhum-Mediha eş-Şarkavî, Mektebetü'l-Medbuli, Kahire 1998, III/365-66.

124 Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik Maturidilik İlişkisi*, 161-166.

125 Sönmez Kutlu, "Timur Dönemi ve Sonrası Kelamî Edebiyatın Türkistan Sahası Kaynakları", *e-Makalat Mézhep Araştırmaları Dergisi*, III/1 (Bahar 2010), 8-9.

126 İhsan Timür, *Tahavi'nin Akide Şerhlerinde İtikadî Farklılaşmalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, 147-153.

Şam bölgesinde Şafîilerin başını çektiği Ebû Hanîfe ve Hanefilik karşıtı söylem, bölgede Hanefiliğin oldukça zayıf olması sebebiyle uzun süre cevaplandırılmamıştı. Ebû Hanîfe'yi, fikhını, ictihadlarını, takipçilerini ve genel olarak Hanefî mezhebini çeşitli suretlerde tenkit eden ve yer yer onu Kur'ân ve Hadis'e muhalefet etmekle suçlayan; fikhî sistemini de bu sebeple mahkum eden bu yaklaşım, çeşitli şekillerde dile getirilmiştir. Bölgedeki az sayıdaki Hanefinin, bu söylemlerden haberdar olması mümkün olmakla birlikte tenkitlere cevap ver(e) medikleri anlaşılmaktadır.

Bu durum, Horasan-Maveraünnehir bölgesinden Irak, Şam ve Mısır gibi bölgelere göç eden Hanefilerle birlikte tümüyle değişmiştir. Geldikleri bölgelerde de başta Şafîiler olmak üzere diğer mezheplerle değişik konularda pek çok tartışmaya girmiş olan bu Hanefiler, Irak Şam ve Mısır bölgelerindeki Ebû Hanîfe ve Hanefî karşıtı söyleme seyirci kalmamışlardır. Selçuklular öncülüğünde batıya göç etmiş olan doğu Hanefileri öncülüğünde, batıda bir Ebû Hanîfe ve Hanefî savunu literatürü ortaya çıkmıştır.

Ebû Hanîfe ve Hanefilik Savunusu

Şafîilerin Eyyübîlerin kendilerine sağladığı destekle güçlendikleri Mısır ve Şam gibi bölgelerde, Ebû Hanîfe ve Hanefî karşıtı söylemi daha üst perdeden dile getirmiş oldukları anlaşılmaktadır. Eyyübîlerin, Şafîilerin bu türden yaklaşımlarının asıl fâilleri ya da destekçileri olduğu iddia edilemese de onların, Şafîî mezhebine sağladıkları desteğin Şafîileri, Hanefiler aleyhine eskiden beri dile getirilmiş olan bazı eleştirileri, yeniden gündeme getirme hususunda cesaretlendirdiği söylenebilir. Şemsuleimme Muhammed b. Abdissettar el-Kerderî (642/1244), bunu ortaya koyacak şekilde Şafîilerin, Horasan bölgesinde Hanefileri destekleyen siyasi iktidarlardan çekinerek Ebû Hanîfe ve Hanefilik aleyhine herhangi bir kötü ifade kullanmazken Şam bölgesinde, kendilerine sağlanmış olan destekle gerçek yüzlerini açığa vurduklarından söz etmektedir¹²⁷. Ebû Hanîfe müsnedlerini bir araya getiren Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud el-Harezmi (655/1267) de Şam'a geldiğinde buradaki kimi şahısların Ebû Hanîfe'nin hadis ilmindeki yetersizliğinden söz ettiklerine şahit olmuştu. el-Harezmi, bu kişilerin İmam Şafî'nin *el-Müsned* ve İmam Malik'in de *el-Muvatta* eserleriyle bu ilimde şöhret sahibi olduğunu ancak Ebû Hanîfe'nin bu türden bir eseri olmadığı iddiasına cevap vermek üzere söz konusu müsned derlemesini kaleme aldığını belirtmektedir¹²⁸.

127 Şemsuleimme Muhammed b. Abdissettar b. Muhammed el-Kerderî (642/1244), *Kitabun fihî er-Red ala Ebî Hamid el-Gazzâlî*, Süleymaniye Kütüphanesi-Laleli, nu: 839/2, vr. 22b.

128 Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud b. Muhammed el-Harezmi (655/1267), *Câmiu Mesânid'l-İmâmi'l-Azam*, Matbaatu Meclisi Daireti'l-Mearif, Haydarabad 1332, I/4.

Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinden gelen Hanefilerin öncülük ettiği söz konusu savunu literatürüne, bu Hanefilerden fıkıh okuyan Şam ve Mısır kökenli Hanefiler de katkıda bulunmuşlardır. Doğudan gelen Hanefilerin batıya güçlü bir Hanefi fıkıh ve kelam geleneği dışında ciddi bir mezhebî aidiyet duygusu taşıdıkları da söylenebilir. Bu Hanefiler öncülüğünde önce Şam, ardında da Mısır bölgesinde ortaya çıkan Ebû Hanîfe ve Hanefilik savunu literatürü, bunun önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

Şemsuleimme el-Kerderî'nin, Şam bölgesinde Cüveynî'nin *Muğîsu'l-Halk* ve Gazzâlî'nin *el-Menhûl* eserlerinde Ebû Hanîfe'ye yöneltilen eleştirilere cevap vermesi, kayıtlara geçen ilk savunu metinlerindedir¹²⁹. Irak ve Şam bölgelerinde Hanefilerin özellikle Şafîiler tarafından Ebû Hanîfe ve Hanefiliğe yönelik bazı tenkitlerinden haberdar olmalarına rağmen bunlara cevap verecek türden hiçbir eserin bu döneme kadar kaleme alınmamış olması şaşırtıcıdır. Oysa el-Kerderî'nin de ifade ettiği gibi Gazzâlî'nin *el-Menhûl* eseri, Halep'deki Şafîilerin ellerinde dolaşmaktaydı¹³⁰. Ancak batı bölgesindeki Hanefiler, ne bu esere, ne de Bağdat bölgesinde yaşamış olan ve Ebû Hanîfe'nin hadislerle muhalefet ettiği iddiasında bulunan İbn Ebî Şeybe ile Ebû Hanîfe karşıtı pek çok rivayeti eserinde nakleden Hatip el-Bağdadî'ye bir reddiye ile cevap vermişlerdi. Anlaşıldığı kadarıyla batıda güçlü şekilde temsil imkanı bulamayan ve bu türden iddialara cevap verecek düzeyde güçlü isimlere sahip olmayan Hanefilik, ancak doğudan gelen Hanefi fakihlerin etkisiyle güçlü bir temsile sahip olmuş ve bu iddialara kapsamlı cevaplar veren bir literatür üretme imkanı elde etmiştir. Hatip el-Bağdadî'nin Ebû Hanîfe karşıtı iddialarına ilk reddiyenin¹³¹ de batıya bu göçlerden sonra ve hem de doğulu bir Hanefi olan Cemaluddin Ebu'l-Mehamid Mahmud el-Hasîrî (636/1238)'den fıkıh okumuş olan el-Meliku'l-Muazzam Şerefuddin Ebu'l-Feth İsa b. Meliki'l-Adil b. Eyyub (624/1227) tarafından yazılmış olması bu açıdan tesadüf değildir. Yine el-Meliku'l-Muazzam'ın çağdaşı ve tıpkı onun gibi Cemaluddin el-Hasîrî'den fıkıh okumuş olan Sıbt İbni'l-Cevzî Şemsuddin Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu el-Bağdadî (654/1256)'nin de eserlerinde Ebû Hanîfe ve Hanefilik karşıtı iddialara cevap vermesi¹³², Musul'dan Şam bölgesi-

129 Kerderî'nin bu risalesinin Gazzâlî'nin *el-Menhûl*'üne ilk reddiye olduğu da ifade edilmektedir (Davut Eşit, *Şemsuleimme el-Kerderî'nin 'Risale fi'r-Redd ale'l-İmam el-Gazzâlî' Adlı Eseri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010, 18).

130 el-Kerderî, *er-Red ala Ebî Hamid el-Gazzâlî*, vr. 22b.

131 M. Yaşar Kandemir, "Hatib el-Bağdadî", *DİA*, XVI/455. Müellif, eserinin yazılış tarihini 621/1224 olarak vermektedir (el-Meliku'l-Muazzam Ebu'l-Muzaffer İsa b. Seyfiddin Ebî Bekr b. Eyyub (624/1227), *Kitabu'r-Red ala Ebî Bekr el-Hatib*, (Bağdadî'nin *Tarihi Bağdat*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y. 13. cilt ekinde), 85, 115).

132 Sıbt İbni'l-Cevzî'nin, *el-İntisâr ve'l-Tercih li'l-Mezhebi's-Sahih* (nşr. Seyyid İzzet el-Attar el-Hüseynî, Matbaatu'l-Envâr, Kahire, 1360/1941) eseri, doğrudan Ebû Hanife ve Hanefilik savunusu yapan bir çalışmadır.

ne el-Meliku'l-Muazzam'ın yanına gelen ve onun tarafından Kudüs'teki Hanefî medresesine müderris olarak atanan Ziyaduddin Ebû Hafs Ömer b. Bedr b. Said el-Mevsilî (622/1225)'nin yine aynı amaca matuf *el-İntisâr ve'l-Tercîh li'l-Mezhebi's-Sahih*'i¹³³, aynı dönemde Bağdat'a, ardından Mısır'a gelip yerleşen ve burada vefat eden Sadruddin Muvaffak b. Muhammed el-Hassî (634/1236)'nin *el-İbâne*¹³⁴ adında Ebû Hanîfe ve Hanefîlik savunusu yapan eserler kaleme almaları oldukça anlamlıdır. Buradan, bölgeye ardı ardına doğudan gelmiş olan fakihlerin, artan Hanefî nüfusun da etkisiyle diğer mezheplerle hesaplaşmaya giriştiği ve adeta Ebû Hanîfe ve Hanefîliğe yapılan saldırıların hesabının sorulduğu ortaya çıkmaktadır. Sonraki dönemde sadece Cüveynî, Gazzâlî ve Bağdadî'ye değil İbn Ebî Şeybe ve Beyhakî gibi daha erken döneme ait Ebû Hanîfe ve Hanefî karşıtı söyleme sahip isimlere cevap verilmesi¹³⁵, doğu Hanefîlerinin göçlerinin bölgenin sosyal ve fikrî atmosferini bütünüyle değiştirdiğini göstermektedir. Bu yönüyle doğulu Hanefîlerin batıya kendi bölgelerine ait fıkıh ve kelam birikimini aktarmakla kalmadıkları, diğer mezheplerle kimi çekişme unsurlarını da bölgeye taşıdıkları söylenebilir.

Takiyyüdin et-Temîmî ve *et-Tabakâtü's-Seniyye*'de Hanefîlik Savunusu

Osmanlı devri önemli Hanefî müelliflerinden ve kadılarından Takiyyüddin b. Abdülkadir et-Temîmî el-Gazzî el-Mısrî (1010/1601), 950/1543 yılında Gazze'de doğmuş olup Kahire'de Zeynüddin İbn Nuceym (970/1563) ve Nureddin İbn Ğanim el-Makdisî (1004/1596) gibi alimlerden ders almıştır¹³⁶. Önce Şafiî iken Hanefî olduğu belirtilen¹³⁷ Temîmî, Mısır'da bir kısım medreselerde müderrislik yaptıktan sonra 982/1574 yılında, III. Murad (982-1003/1574-1595)'ın tahta geçmesinin ardından geldiği İstanbul'dan, Mısır kadısı olarak ayrılmıştır¹³⁸.

133 Ömer b. Bedr (Muhammed) b. Said el-Mevsilî (622/1225), *el-İntisâr ve'l-Tercîh li'l-Mezhebi's-Sahih*, Köprülü Kütüphanesi-Mehmed Asım Bey, Nu: 244/9, vr. 146a-158.

134 Sadruddin Muvaffak b. Muhammed el-Hassî (634/1236), *el-İbâne*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nu: 3672/2, vr. 81b-94a.

135 Mesela İbn Ebî Şeybe'ye cevap vermek için Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkadir İbn Ebî'l-Vefa el-Kureşî (775/1373), *ed-Dürrü'l-Münîfe fi'r-Red ala İbn Ebî Şeybe ani'l-İmam Ebî Hanîfe*, İbn Kutluboğa (879/1474) ise *el-Ecvibe an İtirazâtı İbn Ebî Şeybe ala Ebî Hanîfe* adlı eserleri yazmışlardır. Ebû Bekr el-Beyhakî'nin Ebû Cafer et-Tahavî'nin *el-Meâni'l-Âsâr* eserine yönelik tenkitlerine cevap vermek için ise Alaüddin Ali el-Mardîni (750/1349), *el-Cevherü'n-Nakî fi'd-Red ale'l-Beyhakî*, İbn Ebî'l-Vefa el-Kureşî de *el-Hâvi fi Beyâni Âsâri'l-Tahâvi* reddiyelerini kaleme almışlardır.

136 Nevizade Ataullah (Atâi) Efendi (1045/1635), *Zeyl-i Şekaik*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1268, 408.

137 Atâi, *Zeyl-i Şekaik*, 408.

138 Atâi, *Zeyl-i Şekaik*, 408.

997/1589'da bazı büyük alimlere dil uzattığı gerekçesiyle İbrim nahiyesine sürgün edilen¹³⁹ Temîmî, 1000/1591'de yeniden Mısır'a kadı olarak atanmıştır¹⁴⁰. Vefat tarihini 1005/1597 sonları olarak veren Nevizâde Atâî (1045/1635)'ye¹⁴¹ karşın, 1010/1601 yılını veren Muhammed Emin el-Muhibbî (1111/1699)'nin nakli¹⁴² daha isabetli görülmektedir¹⁴³.

Muhtemelen Mısır'daki ilk kadılığı esnasında kaleme alınmış olan *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Teracimi'l-Hanefiyye* eserine sonraki dönemde de müellif tarafından eklemelerin yapıldığı tahmin edilmektedir¹⁴⁴. Osmanlı padişahlarından III. Murad'a ithaf edilmiş¹⁴⁵ olan eser, Hanefî tabakat kitaplarının en kapsamlılarından biri olarak nitelenmektedir¹⁴⁶.

*et-Tabakâtü's-Seniyye*¹⁴⁷, kapsamlı içeriği ve biyografisini verdiği Hanefîlere ilişkin zengin aktarımları dışında söz konusu isimler ve genel olarak Hanefî mezhebine dair savunusuyla dikkat çekmektedir. Ebû Hanîfe ve Hanefî karşıtı nakillere dair hassas bir tutum sergilediği görülen *et-Temîmî'nin*, kendisinden önce kaleme alınmış olan ve Hanefî mezhebini değişik açılardan savunan literatürden önemli ölçüde faydalandığı anlaşılmaktadır. Temîmî'nin özellikle Şafîî tabakat müelliflerince Hanefîler aleyhine dile getirilen iddialara eserinde sık sık cevap vermeye çabalaması, onun Şafîî geçmişiyle yakın bir ilişkisi olmalıdır.

Temîmî'nin, tabakat eserinde Ebû Hanîfe ve takipçilerine yöneltilen eleştirileri pek çok noktadan cevaplandırdığı ve Hanefî mezhebini değişik şekillerde

139 Atâî, *Zeyl-i Şekaik*, 408.

140 Atâî, *Zeyl-i Şekaik*, 408.

141 Atâî, *Zeyl-i Şekaik*, 408.

142 Muhammed Emin b. Fadlullah b. Muhibbiddin b. Muhammed el-Muhibbî el-Hamevî ed-Dımeşki (1111/1699), *Hulâsâtü'l-Eser fî A'yami'l-Karni'l-Hâdi Aşer*, Dâru Sadır, Beyrut, t.y, I/480.

143 Muharrem Kılıç, "Temîmî, Takıyyüddin b. Abdülkadir", *DİA*, XL/424.

144 Katib Çelebi Hacı Halife Mustafa b. Abdillah (1067/1657), *Keşfü'z-Zunûn an Esami'l-Kuluub ve'l-Fünun*, nşr. M. Şerafeddin Yaltkaya-Rifat Bilge, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, II/1098; Takıyyüddin b. Abdülkadir *et-Temîmî el-Gazzî el-Misrî el-Hanefî* (1010/1601), *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Teracimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Dârü'r-Rifai, Riyad 1403-1410/1983-1989, muhakkik mukaddimesi, I/15-16; Kılıç, "Temîmî, Takıyyüddin b. Abdülkadir", *DİA*, XL/424.

145 Temîmî, III. Murad'ı, döneminde Şii Safevîlere karşı yürütülen askeri seferler sebebiyle övgüyle anarak eseri kendisine ithaf etmektedir (*et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/9-10).

146 Atâî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*'nin kapsamlı bir eser olduğunu (*Zeyl-i Şekaik*, 408) belirtirken Katib Çelebi, büyük bir eser olduğunu ifade ederek (*Keşfü'z-Zunûn*, I/394) kendi alanında yazılmış en hacimli kitap olduğunu aktarıyor (*Keşfü'z-Zunûn*, II/1098).

147 Eser, Abdülfettah Muhammed el-Hulv tarafından tahkik edilmeye başlanmış ancak muhakkikin vefatı sebebiyle söz konusu neşir 4 cilt olarak "Ubeyd" maddesinde kalmıştır (Takıyyüddin b. Abdülkadir *et-Temîmî el-Gazzî el-Misrî el-Hanefî* (1010/1601), *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Teracimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Dârü'r-Rifai, Riyad 1403-1410/1983-1989). Çalışmamızda yer alan biyografilerde, ilgili isme kadar bu tahkikli neşir, sonraki isimler için ise Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüsha (nu: 3391, vr. 1b-465b) kullanılmıştır.

savunduğu pek çok örnek bulunmaktadır. Burada bazı çarpıcı örnekler sunulmak suretiyle, eserin bu niteliği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Temîmî'nin, eserinde, kendisine yöneltilen tenkitleri cevaplandırdığı ve bu suretle savunusuna giriştiği isimlerin başında hiç şüphesiz mezhep imamı Ebû Hanîfe (150/767) gelmektedir. Daha önce de dikkat çekildiği üzere Ebû Hanîfe, farklı mezheplere mensup pek çok isim tarafından tenkit edilmiştir. İtikadî ve fikhî görüşlerini hedef alan bu tenkitlere Temîmî, Ebû Hanîfe'nin geniş şekilde biyografisini verdiği başlıkta cevap vermeye çalışmaktadır.

Ebû Hanîfe'nin Arapça bilmediği¹⁴⁸ iddiasına karşı çıkan Temîmî, onun diğer imamların aksine çok az hadis rivayet ettiği¹⁴⁹ yönündeki eleştirilere de geniş şekilde cevap vermektedir. Ebû Hanîfe'nin bir muhaddis gibi hadis rivayetiyle meşgul olmadığını belirten Temîmî, onun sadece ezberlenen hadisleri rivayet etmeyi tercih etmesinin yanında bir mezhep imamı olarak daha çok hadislerden çıkarılacak hükümlerle ilgilenmesinin, onun çok az hadis rivayet etmesinin asıl gerekçesi olarak sunmaktadır. Bu durumu Hz. Peygamber'in en yakınında yer alan Hulefa-i Raşidin ve Abdullah b. Mesud gibi fakih sahabilerin durumuna benzeterek Temîmî, onların da çok az hadis rivayet ettiklerine dikkat çeker¹⁵⁰. Temîmî, Ebû Hanîfe'nin kıyası, sahih hadise takdim ettiği yönündeki iddiaya da karşı çıkmaktadır. Bu türden ifadelere cevap verecek tarzda talebelerinden bazı nakillerde bulunan¹⁵¹ Temîmî, onun tam aksine sahih hadisi kıyasa tercih ettiğine dair pek çok fikhî hüküm örneğini sunarak bunu ispatlamaya çalışır¹⁵². Aynı şekilde Temîmî, Ebû Hanîfe'nin fetvalarında aşırı derecede ruhsata kayarak ihtiyattan uzaklaştığı yönündeki eleştiriye de karşı çıkarak bunun aksini ispata yönelik fetva örnekleri sunar¹⁵³.

Temîmî'nin Ebû Hanîfe'yi savunusunun en dikkat çekici noktalarından biri de kimi kesimlerin onu, mevali olması hasebiyle küçümsemeleridir. İlmin şerefının nesepten daha üstün olduğunu ifade eden Temîmî, insanların en değerli olanının da en muttaki kimsenin olduğunu belirtir¹⁵⁴. İlmiyle amil olan bir alime mevali oluşunun bir zarar vermeyeceğini, yoldan çıkmış bir cahile de Hicaz ya da

148 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/132-134.

149 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/134-135.

150 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/135-136.

151 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/143-146.

152 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/146-151.

153 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/152-154.

154 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/154.

Temimli oluşunun bir fayda sağlamayacağını belirten Temîmî, böyle bir yaklaşımın Kitap ve Sünnet'e aykırı olduğuna da özellikle işaret eder¹⁵⁵.

Temîmî, itikadî görüşleri hususunda da Ebû Hanîfe'ye yöneltilen eleştirileri cevaplandırmak üzere, bir Ebû Hanîfe akaidi vermektedir. Ebû Hanîfe'ye nispet edilen eserlerden *el-Vasiyye* olarak bilinen söz konusu bu akide metninin içeriğinde, imanın tanımı, imanda artma ve eksilmenin olmadığı, imanda istisnanın reddi, Kur'ân'ın yaratılmadığı, Hz. Ebû Bekr'in tümmetin en faziletlisi olduğu, kulun fiillerinin mahluk olduğu, mestler üzerine meshin yapılabileceği, kabir azabı, ruyetullah ve şefaatin hak olduğu türünden görüşler, on iki madde halinde sıralanmaktadır¹⁵⁶. Temîmî'nin bu metin ile akaide ilişkin farklı kesimlerce Ebû Hanîfe'ye yöneltilen eleştirilere bir bütün olarak cevap vermeyi amaçladığı muhakkaktır. Bunu teyid eder tarzda Temîmî'nin, Ebû Hanîfe'nin Halku'l-Kur'ân¹⁵⁷, kadere iman¹⁵⁸, müminin ahiretteki durumu¹⁵⁹ ve iman meselesindeki yaklaşımını¹⁶⁰ ayrıca dile getiren nakillerde bulunmuş olması da onun, temelde söz konusu tenkitlere cevap vermeyi amaçladığını göstermektedir. Zaten Temîmî'nin de bu vasiyyeti, Ebû Hanîfe'ye yöneltilen tenkitleri ortadan kaldırmak için verdiğini¹⁶¹ özellikle belirtmiş olması da onun, temelde bu amacı güttüğünün açık kanıtıdır.

Şafii tabakat müelliflerinden bazılarının Ebû Hanîfe'nin talebeleri arasında da zikredilen Abdullah İbn Mübarek (181/797) üzerinden Ebû Hanîfe'ye bir kısım tenkitlerde bulunmaları da Temîmî'nin, Ebû Hanîfe savunusunun parçalarından birini oluşturmaktadır. Temîmî, İbn Mübarek'in biyografisini verirken Ebû İshak eş-Şirazî (476/1083)'nin, onun önceden Ebû Hanîfe'nin talebesi iken kendisinden ayrıldığı¹⁶² yönündeki iddiasını asılsız olarak niteler¹⁶³. Ancak Temîmî'nin bu hususta asıl eleştirdiği isim Hatip el-Bağdadî (463/1071)'dir. O, Bağdadî'nin İbn Mübarek'ten Ebû Hanîfe aleyhine yaptığı nakillere doğrudan karşı çıkar. Hatip el-Bağdadî'nin Ebû Hanîfe'yi kötüleme amacıyla olan biri olarak niteleyen Temîmî, onun Ebû Hanîfe'ye yönelik taassubunun herkesçe bilindiğini ve onun

155 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/154-155.

156 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/177-183. Krş. el-İmam Ebû Hanife en-Numan b. Sabit el-Kûfî (150/767), *Vasiyyetü'l-İmam Ebî Hanîfe fi'l-Tevhîd*, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî, (*el-Akîde ve İlmu'l-Kelam min A'mali'l-İmam Muhammed Zahid el-Kevserî*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004), içerisinde s. 635-637.

157 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/117, 175-176.

158 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/126.

159 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/176.

160 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/177.

161 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/177.

162 Ebû İshak eş-Şirazî eş-Şafîî (476/1083), *Tabakâtü'l-Fukaha*, thk. İhsan Abbas, Dârü'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1970, 130.

163 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, IV/181.

da Ebû Hanîfe'ye olan kinini gizlemediğini ifade ederek bu iddialarına yönelik bir reddiyenin kaleme alındığına dikkat çeker¹⁶⁴. Temîmî'nin, Hatib el-Bağdadî'ye yönelik bu suçlamasına başka yerlerde de şahit olunmaktadır. O, Kerhî (340/952)'nin Bağdadî tarafından Mutezile'nin önde gelenlerinden biri olarak gösterilmesine karşı çıkararak Bağdadî'yi, bu konuda taassup göstermekle itham eder¹⁶⁵.

Temîmî, eserinde Ebû Hanîfe'yi savunmakla yetinmemekte aynı zamanda müessisi olduğu mezhebi de savunmaktadır. O, bu çerçevede Hanefilik için öne sürülen mezhebin idare ve yönetim için uygun olmadığı iddiasına karşı çıkmaktadır. Bunu Hanefiliğin Abbasî devleti ile yakınlığından hareketle tekit eden Temîmî, iddia edilenin aksine Hanefiliğin, idareciler ve imamlar için en doğru mezhep olduğunu savunur. Temîmî, eğer yönetimle Hanefî mezhebi arasında bir uygunluk olmasaydı Hanefilikle Abbasiler arasında bu türde bir yakınlığın gerçekleşmeyeceğini dile getirir¹⁶⁶. Temîmî, bunu destekler mahiyette seleften bazılarının da şöyle dediğini aktarır: "Üç şey mevcut oldukça İslam'ın direkleri de sapaşğlam durmaya devam edecektir: Kâbe, Abbasî devleti ve Ebû Hanîfe mezhebi üzere verilen fetvalar"¹⁶⁷.

Temîmî, Hanefî mezhebinin imamlar ve yönetim için en uygun mezhep olduğu iddiasını ifade ile yetinmemekte, bunu bir kısım fıkhi hüküm örnekleriyle de ispata çalışmaktadır¹⁶⁸. Temîmî'nin burada verdiği örnekleri Şafîîlerle kıyaslayarak sunması, onun da diğer pek çok Hanefî müellif gibi mezhep savunusunda, Şafîîleri muhatap aldığını göstermektedir.

Temîmî, Ebû Cafer et-Tahâvî (321/933)'nin biyografisini verdiği bölümde ise onun Hanefî mezhebine geçmesinden söz ederken meseleyi, Hanefî mezhebinin üstünlüğüne bağlamaktadır. O, pek çok kaynakta Tahâvî'nin Hanefîliğe geçişinin, dayısı ve hocası Ebû İbrahim İsmail el-Müzenî (264/878)'nin kendisine yönelik sözlerine kızmasıyla ilişkilendirilmesine karşı çıkar. Temîmî'ye göre Tahâvî'nin Hanefîliğe geçişinin asıl nedeni onun, Ebû Hanîfe mezhebinin daha üstün ve delillerini de daha kuvvetli görmesidir. Bu nedenle Müzenî de, ilmi derinliğine rağmen sürekli Ebû Hanîfe'nin kitaplarını incelemekteydi¹⁶⁹.

164 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, IV/182.

165 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, IV/422.

166 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/139.

167 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/139.

168 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/140-142.

169 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, II/51.

Ebû Hanîfe ve Hanefilik mezhebini pek çok açıdan savunduğu görülen Takiyyüddin et-Temîmî'nin, Hanefî fakihlerin biyografisinde de çoğu kez benzer bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir. O, diğer pek çok Hanefî tabakat müellifinin aksine özellikle Şafîî müelliflerce dile getirilen iddiaları sorgulamakta ve Hanefî fakihlere değişik hususlarda yöneltilen tenkitleri cevaplandırmaktadır.

Biyografisinde Hanefîlerin de dahil olduğu pek çok tabakat müellifinin, kendisini taassupla suçladığı Ebû Abdillâh Muhammed b. Musa b. Abdillâh el-Balâsagunî et-Türkî (506/1112)'nin biyografisinde Temîmî'nin bu savunusunun, dikkat çekici bir örneği görülmektedir. Temîmî, özellikle İbn Asâkir (571/1176)'in, Balâsagunî'nin Dımaşk'taki kadılığı esnasında Dımaşk Camiine Hanefî bir imam tayin edip kâmeti de Hanefîlere göre getirtmesini, Balâsagunî'nin Hanefîlik taassubundaki aşırılığı olarak nitelemesine karşı çıkar. Temîmî, İbn Asâkir'in bu husustaki sözlerini aktardıktan sonra okuyucularını insaf nazarıyla ve herhangi bir tarafa meyletmeden aslında kimin aşırı taassup gösterdiği hususunda, adaletle hüküm vermeye davet eder. O, Hz. Peygamber'e dayanan, pek çok alim tarafından aktarılan ve alimlerden de herhangi birisinin kerih görmediği şekliyle kâmeti yerine getiren Balâsagunî'nin mi, yoksa Hanefî imama uymayı terk eden, kâmeti ikişer defa yapmayı bidat sayan ve bunun Eyyubîler tarafından kaldırılmasını da camiinin bir bidatten temizlenmesi olarak niteleyen kişinin mi aşırı taassup sahibi olduğunu sorar¹⁷⁰. Temîmî, Hanefî tabakat eserlerinin de aralarında yer aldığı pek çok kaynakta Balâsagunî'ye nispet edilen "eğer elimde imkan olsaydı Şafîîler'den cizye alırdım¹⁷¹" şeklindeki sözün de mutaassıpların ona attığı bir iftira olduğunu söyler¹⁷². Söz konusu kaynakların Balâsagunî'yi Hanefî mezhebini öne çıkarması, imamının (Ebû Hanîfe) itikadını takip etmesi ve bu mezhebe göre kâmeti yaptırmasından dolayı yöneltilen tenkitleri de yersiz bulur. Zira Temîmî, bir mukallidin ancak mezhep imamını takip etmesi gerektiğini ifade ederek bundan dolayı kınanmasını hoş karşılamaz¹⁷³.

170 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nu: 3391, vr. 286b-287a.

171 Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkadir İbn Ebî'l-Vefa el-Kureşî (775/1373), *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî, Heclî'l-Tibaa ve'n-Neşr, Kahire 1413/1993, III/376; Zeynüddin Ebû'l-Fida Kasım b. Kutluboğa (879/1474), *Tâcu'l-terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1413/1992, 250; Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed ez-Zehabî, (748/1348), *Düvelü'l-İslâm*, thk. Hasan İsmail Merve-Mahmud el-Arnâvut, Daru Sadır, Beyrut, 1999, II/11; a. mlf, *Tarihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lam*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1410/1990, XXXV/148; Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer ed-Dimeşkî İbn Kesîr, (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru Hecl, 1424/2003, XVI/217; Salahüddin Ebû's-Safa Halil b. Aybek es-Safedî, (764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut-Türkî Mustafa, Dâru İhyai't-Turas, Beyrut 1420/2000, V/59.

172 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, vr. 287a. Buna karşın bir diğer Hanefî tabakat müellifi İbn Kutluboğa, bu sözün Balâsagunî'ye nispetini doğru kabul ederek bunun akledilebilir hiç bir yönünün bulunmadığını ifade eder ve bu sözü nakletmekten bile rahatsızlık duyduğunu aktarır (*Tâcu'l-terâcim*, 250).

173 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, vr. 287a.

Temîmî'nin, Balasagunî gibi taassupla suçlanan Kıvamüddin Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî (758/1357)'yi de aynı çerçevede savunduğu görülmektedir. Pek çok biyografi kaynağında Hanefî mezhebi taassubu ile suçlanıp kendisine aşırı güvenmekle tenkit edilen İtkânî hakkında Salâhuddin es-Safedî (764/1363), Şafîilere karşı taassup gösterdiği, onları küçümselediği, yok olmalarını arzuladığı ve Şam'da bunun için çaba harcadığını, Mısır'a gittiğinde de bu tutumunu sürdürdüğünü, inatçı ve kendine aşırı güvenen biri olduğunu savunmaktadır¹⁷⁴. Hanefî tabakat müellifi İbn Kutluboğa (879/1474) da İtkânî'nin, Hanefî mezhebinin önde gelen imamlarından biri olduğunu ifade etmekle birlikte onun, kendisine aşırı güvendiğini ve yazmış olduğu şeylere muhalefet edenlere karşı taassup içerisinde olduğunu aktararak bu tespiti katılmaktadır¹⁷⁵. İbn Kutluboğa, İtkânî'nin Hüsamuddin el-Ahsîkesî (644/1247)'nin *el-Müntehab*'ına yazdığı *et-Tebyîn* adlı şerhin sonunda yer alan satırlarını¹⁷⁶ ve başka mebhaslardaki¹⁷⁷ sözlerini de buna kanıt olarak sunar. Buna karşı Temîmî, İbn Hacer el-Askalanî (852/1449) ve Safedî'nin naklettiklerini İtkânî gibi ilmi ve fazileti yüksek birinden sadır olmasını ihtiyatla karşılayarak, İtkânî'ye nispet edilen taassubun çok az alim dışında çağdaşı pek çok kimsede bulunduğunu ifade ederek kendisine haksızlık yapıldığını savunmaktadır¹⁷⁸.

Temîmî, yine tabakat eserlerinde Hanefî mezhebinde taassup göstermekle suçlanan Sirâcuddin Ebû Hafs Ömer b. İshak b. Ahmed el-Gaznevî eş-Şiblî el-Hindî (773/1372) hakkındaki aktarımlara da şüpheyle yaklaşarak onu dolaylı yoldan savunan bir tutum sergiler. O, İbn Hacer'in *Refu'l-İsr* ve diğer Şafîî müelliflerin kaleme almış olduğu eserlerden özetleyerek verdiği el-Hindî'nin biyografisinde, doğrudan eleştirilere cevap verecek tarzda aktarılanları tashih yoluna gitmemekle birlikte ona bu suçlamayı yönelten kaynakların kendilerinin taassuptan hâlî olmadıklarını söyler¹⁷⁹. Bu ifadeleriyle Temîmî, Şafîî tabakat müelliflerinin es-Sirâcu'l-Hindî hakkında naklettiklerine ihtiyatla yaklaşmayı telkin eden tutumuyla onu dolaylı yoldan savunduğu ortadadır.

174 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, II/222.

175 İbn Kutluboğa, *Tâcu'l-Terâcim*, 139. Krş. et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, II/222; Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî (1304/1886), *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Matbaatu's-Saade, Kahire 1324, 50.

176 İbn Kutluboğa, *Tâcu'l-Terâcim*, 139-140. Krş. et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, II/222; Mahmud b. Süleyman el-Kefevî (990/1582), *Ketâibu'l-Âlami'l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr*, Ragıp Paşa Kütüphanesi, nu: 1041, vr. 294b-295a; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, 50-51.

177 İbn Kutluboğa, *Tâcu'l-Terâcim*, 140.

178 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, II/222-23.

179 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, vr. 273b.

Hemen bütün kaynaklarda Mihne'nin uygulayıcısı olarak zikredilen ve bu hususta eleştirilerin hedefindeki isim olan Kadı Ebû Abdillah Ahmed b. Ebî Duâd el-İyâdî (240/854) hakkında da Takiyyüddin et-Temîmî, savunu olarak nitelenebilecek ihtiyatlı bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Biyografisini oldukça uzun sayılabilecek bir surette, büyük oranda Tâcüddin es-Sübki (771/1370)'nin tabakatına dayanarak Mihne'den de genişçe söz ederek aktaran Temîmî, onun, Mihne'nin uygulayıcısı olarak yaptıklarından söz etmekle birlikte pek çok iyi hasletini de dile getirmekten çekinmez. Bu çerçevede onu hicvedenlerin yanında metheden şairlerden de alıntılar yapmayı ihmal etmez¹⁸⁰. Hatta bir şairin onu cimrilikle ithamını kabul edilemez bularak ona dair aktardığı anekdotların bu iddiayı reddettiğini açıkça ifade eder¹⁸¹. Temîmî'nin, İbn Ebî Duâd'ın biyografisinde önemli ölçüde alıntıda bulunduğu Tâcüddin es-Sübki'nin, tabakatında Hatip el-Bağdâdî'nin İbn Ebî Duâd hakkındaki sözlerine yönelttiği itirazlara yer vermesi özellikle dikkat çekicidir. O, Sübki'nin İbn Ebî Duâd'ın Halku'l-Kur'ân konusunu biriyle tartışırken Hz. Peygamber ve râşid halifeleri cehaletle nitelemesinden söz eden Hatip el-Bağdâdî'yi taassupla suçlamasını olduğu gibi aktarır¹⁸². Yine İbn Ebî Duâd'ın, Bizans ile gerçekleşen esir mübadelesinde, kurtarılan Müslüman esirlerin Halku'l-Kur'ân konusunda sorgulanması yönünde bir girişiminden söz eden Hatip el-Bağdâdî'nin bu iddiasına, Sübki'nin şüpheyle yaklaşmasını alıntılamanın¹⁸³ Temîmî'nin, daha önceki pek çok Hanefî biyografisinde görüldüğü gibi İbn Ebî Duâd'ın biyografisinde de özellikle Hatip el-Bağdâdî'nin aktarımlarını tenkit ettiği görülmektedir. Onun Hatib'in, İbn Ebî Duâd'ı hicveden bir şiirin, Hatib'in ismini verdiği şaire nispetini bile tartışması¹⁸⁴ bu hususu, bir başka açıdan kanıtlamaktadır. Temîmî, İbn Ebî Duâd'ı, Mihne gibi bir uygulamanın fâillerinden biri olması hasebiyle bir bütün olarak savunduğundan söz edilemese¹⁸⁵ de ona ilişkin kimi aktarımları, Tâcüddin es-Sübki üzerinden ciddi şekilde sorguladığı söylenebilir. Nitekim o da İbn Ebî Duâd'ın biyografisinin sonunda, ona dair aktarımını sadece iyi ve kötü yönlerine hasretseydi bunun amacına matuf olmayacağını ancak İbn Ebî Duâd hakkında fikir sahibi olmaya yetecek kadar şeyler anlattığını dile getirmektedir¹⁸⁶.

180 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/356-357, 358.

181 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/352.

182 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/335.

183 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/352.

184 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/353.

185 Yine de Temîmî'nin, İbn Ebi Duad'ın iyi yönlerini daha fazla öne çıkardığını söylemek mümkündür. Ondan nakledilen güzel bir sözü, "altın suyuyla yazılmaya değer" bulması da bunu desteklemektedir (*et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/357).

186 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, I/358.

Yine Mihne'nin Mısır'daki amansız uygulayıcısı olarak kendisinden söz edilen ve tabakat eserlerinde bu yönü belirgin şekilde öne çıkarılıp ağır şekilde tenkit edilen Ebû Bekr Muhammed b. Haris b. Şeddâd İbn Ebi'l-Leys (250/864) hakkında da Temîmî, biyografi kaynaklarında yer alan bilgileri, İbn Hacer'in *Refu'l-Isr* eserinden nakletmekle birlikte biyografinin sonunda yine de hakikatin Allah tarafından bilinebileceğini dile getirerek¹⁸⁷ İbn Ebi'l-Leys aleyhine söylenenlere ihtiyatla yaklaşmayı tercih eden bir tutum takınır. Onun Mihne'de aktif rol oynayan bu Hanefileri doğrudan savunan bir yaklaşım yerine, ihtiyat göstererek ve kısmen dolaylı bir şekilde savunmasının Mihne'nin, İslam Tarihindeki kapsamlı ve kalıcı tesiriyle yakın ilişkisi olması kuvvetle muhtemeldir.

Tabakatında sadece fakihlere değil Hanefî kimliğiyle öne çıkmış emir, komutan ve sultanların biyografilerine de yer veren Temîmî'nin, Memlük emirlerinden Seyfuddin Sırgatmış en-Nâsırî (759/1358)'nin biyografisinde aktardıkları da onun Hanefî mezhebi savunusuna örneklik teşkil etmektedir. Emir Sırgatmış'tan övgüyle bahseden Temîmî, kaynaklarda onun biraz geçimsiz, kadıları görevden almada da kısmen aceleci olduğu tespitine katılmakla birlikte onun, Kahire'deki medreseleri inşası ve yönetimdeki üstün yeteneğine özellikle vurgu yapar¹⁸⁸. Yine onun Hanefî mezhebine olan aşırı bağlılığı ve Hanefileri kendisine yakın tutarak onları diğer fakihlerden üstün tuttuğu yönündeki aktarımları da kabul etmesinin¹⁸⁹ yanında emirin, kesinlikle üstün vasıflı ve fazilet sahibi bir Hanefî olduğunu özellikle vurgular¹⁹⁰. Temîmî, emirin bu üstün niteliklerine rağmen devrindeki Şafîilerin kendisini sevmediğini ve ona haksızlık yaptıklarını, bunun da nedeninin aslında Kıvamuddin el-İtkânî gibi isimlere meyli ve kendi mezhebine bağlılığı olduğunu söyler¹⁹¹. Temîmî, bu sebeple, Şafîilerin onun aleyhine söylediklerine de iltifat edilmemesi gerektiğini belirtir¹⁹². Takiyyüddin et-Temîmî, bir diğer Hanefî emir Yelboğa es-Sâlimî ez-Zâhirî (811/1408)'nini biyografisini verirken de alıntıda bulunduğu İbn Hacer'in talebesi Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed es-Sehavî (902/1497)'yi ona karşı taassup göstermekle suçlamaktadır¹⁹³.

187 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, vr. 321b.

188 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, IV/89.

189 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, IV/89.

190 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, IV/90.

191 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, IV/90.

192 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, IV/90-91.

193 et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, vr. 456b.

Sonuç

Tabakatında Hanefî mezhebi ve mensuplarına yöneltilen tenkitlere cevap vermesiyle dikkat çeken Takiyyüddin et-Temîmî, özellikle bu türden iddialara eserlerinde yer vermiş olan Hatip el-Bağdâdî (463/1071), Ebû İshak eş-Şirâzî (476/1083), İbn Asâkir (571/1176), Salahuddin es-Safedî (764/1363), İbn Hacer el-Askalanî (852/1449) gibi isimleri eleştirmektedir. Bu kaynakların, Hanefîler hakkında aktardıklarına ihtiyatla yaklaşmayı sıklıkla telkin eden Temîmî, özellikle Hatip el-Bağdâdî ve İbn Hacer el-Askalanî gibi Şafiî tabakat müelliflerini, Hanefî karşıtı tutum göstermekle suçlamaktadır. Bu kaynaklardan olduğu gibi nakilde bulunan diğer Hanefî tabakat müelliflerinin aksine Hanefîlere ilişkin aktarımları eleştirel bir surette inceleyen Temîmî'nin, bu bilgileri değişik yönlerden tenkit ettiği görülmektedir. O, kimi zaman aktarılanları, müelliflerin bilgi eksikliğinden kaynaklandığını öne sürerek tashih ederken kimi zaman itirazla yetinmekte, kimi zaman da doğrudan reddetme yolunu tercih etmektedir. Temîmî, bazen de aktarılan bilgileri farklı bir açıdan yorumlayarak Hanefî isimlere yöneltilen tenkitleri izale etmektedir. Temîmî'nin, doğrudan reddetmediği nakillere ise ihtiyatla yaklaşmayı tercih ettiği, böylece söz konusu biyografi sahibi Hanefî alimleri bu suretle tezkiye etmeye çalıştığı görülmektedir.

Hanefî isimlere dair aktarımları bu yönüyle eleştiri şüzgecinden geçiren Temîmî'nin diğer Hanefî tabakat eserlerinde benzeri pek görülmeyen şekilde nitelikli bir Hanefî mezhebi savunusuna giriştiği muhakkaktır. Bu özelliğiyle *et-Tabakâtü's-Seniyye*, sadece Hanefî alimlerin biyografilerinde başvurulacak kıymetli bir tabakat eseri olmakla kalmamakta, aynı zamanda Ebû Hanîfe ve takipçileri ile Hanefî mezhebinin de titiz şekilde savunulduğu bir mezhep savunusu olarak dikkat çekmektedir. Bu niteliğiyle *et-Tabakâtü's-Seniyye*'nin tabakat literatürü içerisinde müstesna bir yerinin olduğu belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdülfeṭṭah Ebû Ğudde, "Halku'l-Kur'ân Meselesi: Raviler Muhaddisler, Cerh ve Tadil Kitaplarına Tesiri", çev. Mücteba Uğur, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XX (1975), ss. 307-321.
- Atâî, Nevizade Ataullah Efendi (1045/1635), *Zeyl-i Şekaik*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1268.
- Eşit, Davut, *Şemsüleimme el-Kerderî'nin 'Risale fi'r-Redd ale'l-İmam el-Gaz-zâlî' Adlı Eseri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010.
- el-Harezmî, Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud b. Muhammed (665/1267), *Câmiu Mesânidi'l-İmâmi'l-A'zam*, Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Mearif, Haydarabad 1332.
- el-Hassî, Sadruddin Muvaffak b. Muhammed (634/1236), *el-İbâne*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nu: 3672/2, vr. 81b-94a.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer ed-Dımeşkî (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru Hecr, 1424/2003.
- İbn Kutluboğa, Zeynüddin Ebu'l-Fida Kasım (879/1474), *Tâcu't-Terâcim fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Daru'l-Kalem, Dimaşk 1413/1992.
- el-İmam Ebû Hanife en-Numan b. Sabit el-Kûfî (150/767), *Vasiyyetü'l-İmam Ebî Hanîfe fi't-Tevhîd*, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî, (*el-Akîde ve İlmu'l-Kelam min A'mali'l-İmam Muhammed Zahid el-Kevserî*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004), içerisinde ss. 635-637.
- Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.
- Kandemir, M. Yaşar, "Hatib el-Bağdadî", *DİA*, XVI/452-460.
- Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh (1067/1657), *Keşfü'z-Zunûn an Esami'l-Kutub vel-Fünun*, nşr. M. Şerafeddin Yalıtıkaya-Rifat Bilge, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- el-Kefevî, Mahmud b. Süleyman (990/1582), *Ketâibu'l-A'lami'l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr*, Ragıp Paşa Kütüphanesi, nu: 1041, vr. 1b-414b.

- el-Kerderî, Şemsuleimme Muhammed b. Abdissettar b. Muhammed (642/1244), *Kitâbun fi hi er-Red ala Ebî Hamid el-Gazzâlî*, Süleymaniye Kütüphanesi-Laleli, nu: 839/2, vr. 22b-39a.
- Kılıç, Muharrem, "Temîmî, Takıyyüddin b. Abdülkadir", *DİA*, XL/424-425.
- el-Kureşî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkadir İbn Ebi'l-Vefa (775/1373), *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Hecr li't-Tibaa ve'n-Neşr, Kahire 1413/1993.
- Kutlu, Sönmez, "Timur Dönemi ve Sonrası Kelami Edebiyatın Türkistan Sahası Kaynakları", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, III/1 (Bahar 2010), ss. 7-41.
- Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi*, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2002.
- el-Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay (1304/1886), *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, Matbaatu's-Saade, Kahire 1324.
- el-Makdisî, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed (380/1000), *Ahsenü't-Tekasim fi Marîfeti'l-Ekalim*, nşr. M. J. de Goeje, Brill, Leiden 1906.
- el-Makrizî, Takıyyuddin Ahmed b. Ali (845/1442), *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hitâti ve'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zeynuhum-Mediha eş-Şarkavî, Mektebetü'l-Medbuli, Kahire 1998.
- el-Meliku'l-Muazzam, Ebu'l-Muzaffer İsa b. Seyfiddin Ebî Bekr b. Eyyub (624/1227), *Kitabu'r-Red ala Ebî Bekr el-Hatîb*, (Bağdadî'nin *Târihu Bağdâd*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut t.y. 13. cilt ekinde).
- el-Mevsilî, Ömer b. Bedr (Muhammed) b. Said (622/1225), *el-İntisâr ve't-Tercih li'l-Mezhebi's-Sahih*, Köprülü Kütüphanesi-Mehmed Asım Bey, Nu: 244/9, vr. 146a-158.
- el-Muhibbî, Muhammed Emin b. Fadlullah b. Muhibbiddin b. Muhammed el-Hamevî ed-Dimeşkî (1111/1699), *Hulâsatü'l-Eser fi A'yani'l-Karni'l-Hâdi Aşer*, Dâru Sadır, Beyrut, t.y.
- Özafşar, Mehmet Emin, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.
- Polat, Selahattin, "Cerh ve Tadilin Tenkidi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2 (1985), ss. 221-248.

- es-Safedî, Salahuddin Ebu's-Safa Halil b. Aybek (764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaut-Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Turas, Beyrut 1420/2000.
- Sıbt İbni'l-Cevzî, Şemsuddin Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdillâh et-Türkî el-Bağdadî (654/1256), *el-İntisâr ve't-Tercih li'l-Mezhebi's-Sahih*, nşr. Seyyid İzzet el-Attar el-Hüseynî, Matbaatu'l-Envar, Kahire 1360/1941.
- eş-Şirâzî, Ebû İshak eş-Şafî (476/1083), *Tabakâtu'l-Fukaha*, thk. İhsan Abbas, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1970.
- et-Temîmî, Takiyyüddin b. Abdülkadir el-Gazzî el-Mısrî el-Hanefî (1010/1601), *et-Tabakâtü's-Seniyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Dâru'r-Rifâi, Riyad 1403-1410/1983-1989.
- et-Temîmî, Takiyyüddin b. Abdülkadir el-Gazzî el-Mısrî el-Hanefî (1010/1601), *et-Tabakâtü's-Seniyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nu: 3391, vr. 1b-465b.
- Timür, İhsan, *Tahâvî'nin Akide Şerhlerinde İtikadi Farklılaşmalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2016.
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed (748/1348), *Düvelü'l-İslam*, thk. Hasan İsmail Merve-Mahmud el-Arnaut, Dâru Sadır, Beyrut 1999.
- ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed (748/1348), *Tarihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lam*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1410/1990.

Özet

Bir Mezhep Savunusu Olarak Tabakat Eserleri: Takiyyuddîn et-Temîmî'nin *et-Tabakâtü's-Seniyye*'sine Yansıyan Hanefilik Savunusu

İhsan TİMÜR

Tabakat literatürünün ortaya çıkmasında etkili olan temel saiklerden birisi; hiç şüphesiz mezhebî aidiyet olgusudur. Öyle ki bu literatür, mensubu bulunan bir mezhebin temsilcilerinin tanıtılmasının yanı sıra, aynı zamanda ilgili mezhebin savunulması ve diğer mezhepler karşısındaki üstünlüğünün temellendirilmesi gibi tarafgirane tutumlardan da beslenmektedir. Bu çerçevede söz konusu literatürde hadiselerin zaman zaman olduğundan farklı gösterildiği, muhaliflerin görüşlerinin ekleme ve çıkarmalarda bulunularak çarpıtıldığı ve haksız ithamlarla pek çok şeyin kendi bağlamından koparıldığı görülebilmektedir. Bu türden okumalara en fazla maruz kalanların başında Ebû Hanîfe ve Hanefî mezhebi gelmektedir. Bu durum Hanefî tabakat literatürüne doğrudan yansımış ve bu türden okumalara ve eleştirilere yönelik cevaplar verilmeye çalışılmıştır. Osmanlı dönemi müelliflerinden olan Takiyyuddîn et-Temîmî (ö.1010/1601)'nin *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye* eseri bunun en dikkat çeken örneklerinden birini oluşturmaktadır. Eserde pek çok kez, diğer mezhep mensuplarınca Hanefî fakihlere yöneltilen ve mezhep taassubundan kaynaklanan hususlara dikkat çekilmiş ve bunların tashihi yoluna gidilmiştir. Aslında buna benzer tavırlara zaman zaman diğer Hanefî tabakat kitaplarında da rastlanmaktadır; ne var ki Temîmî'nin söz konusu tabakatı bu noktada oldukça niteliklidir. Bu yüzden *et-Tabakâtü's-Seniyye* bir tabakat eseri olmasının yanında aynı zamanda Hanefî mezhebinin de kapsamlı bir savunusu olarak değerlendirilebilecek bir içeriğe sahiptir.

Bu tebliğde, Temîmî'nin söz konusu eseri merkeze alınarak, tarihsel süreçte Ebû Hanîfe'ye ve Hanefîliğe yöneltilen eleştirilere değinilecek ve Temîmî'nin bunlar karşısında ortaya koyduğu savunu ve bunlara yönelik eleştiri sadedindeki cevaplar, bazı çarpıcı örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır.

Abstract

The Tabaqat Literature As a Madhab Defense: The Defense of Hanafism Reflected in *al-Tabakat al-Saniyya* of Taqi al-Din al-Tamimi

İhsan TİMÜR

There is no doubt the one of the main reasons for the emergence of tabaqat literature is madhab belonging. The tabaqat literature, as well as the aim to introducing the madhab members, but also aim to the madhab defense and its superiority againsts other madhabs. Therefore, in these works sometimes the events are shown different from the actual and the views of the adversaries falsified by adding and removing. Abu Hanifa and Hanafi school is one of the most suffer from this kind of injustice. This is directly reflected on the Hanafi tabaqat literature and it has tried to respond these criticisms. *al-Tabaqat al-Saniyya fi Tarajim al-Hanafiyya* of Taqi al-Din al-Tamimi (d. 1010/1601), who is the author of the Ottoman period, is one of the outstanding examples. In this work, many times indicate to the criticisms to Hanafi jurists from other madhabs and some of them were answered. Actually, it also found in other Hanafi tabaqat works similar position but al-Tamimi's Tabaqat is highly qualified in this matter. Therefore *al-Tabaqat al-Saniyya* not only tabaqat work but also it has a comprehensive content which defense of Hanafism.

In this paper, based on al-Tamimi's work in question, it will be mentioned the critiques againsts Abu Hanifa and Hanafism in the historical process and it will be tried to show responses of al-Tamimi these criticisms and defense of Hanafism with some striking examples.